

Tarihsel Sosyoloji Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem

Şafak SAĞLAM

Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü, İstanbul, Türkiye

safaksaglam@halic.edu.tr

Özet

Tarihsel Sosyoloji sosyal bilimler içerisinde yer alan bir disiplindir. Bu makalede bu disiplinin tanıtılması ve bu disiplinde yer alan önemli eserlerin derleme makalesi tarzında incelenmesi hedeflenmektedir. Disiplinin tanıtılmasında bu alanda önde gelen düşünürlerin görüşlerinden faydalanılacak ve aynı zamanda bunların eleştirel bir sorgulaması yapılacaktır. Tarihsel sosyolojinin ve günümüzün sosyal bilimleri ile olan ilişkisi, sosyal bilimlerin geçmişi ve bugünü bu bağlamda sorgulanacaktır. Tarihsel Sosyolojinin tarih ve sosyolojinin birleşimini mi yoksa bundan fazlasını mı ifade ettiği tartışılacaktır. Bu bilim dalı içerisinde kullanılan tarihçisi yaklaşımlar, karşılaştırmalı metot ve patika bağımlılığı yaklaşımı incelenecektir. Böylece Tarihsel Sosyolojinin gelişimi, metotları ve araştırma alanlarına değinilecektir. Sonrasında bu alanın temel gündemi olan dönüşüm sorunu tanımlanacak ve bu alandaki eserlerden bahsedilecektir. Dönüşüm sürecini bir bütün halinde ele alan ve bunun belirli kısımları üzerine değinen eserler açıklanacaktır. Tarihsel Sosyolojinin tanıtımının ötesinde bu bilim dalının bugünün sosyal bilimleri için yaratacağı imkânları açığa çıkarmak makalenin amaçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Sosyoloji, Annales Ekolü, Toplumsal Dönüşümler, Patika Bağımlılığı

Historical Sociology a Method for Comprehensive Thinking

Abstract

Historical Sociology is a discipline in social sciences. This article aims to introduce this discipline and to examine the important works in this field in review article style. In defining the discipline, the views of leading thinkers in this field will be

presented and these views will be put through critical questioning. In this context, the relationship between historical sociology and today's social sciences as well as past and present of social sciences will be questioned. It will be discussed whether historical sociology is a combination of sociology and history, or it is more than that. Furthermore, historicism approaches, comparative method and path dependency approaches used in this discipline will be examined. Thus, development of historical sociology, methods and research areas will be addressed. Then, the problem of transformation, which is the main agenda of this field, will be defined and the works in this discipline will be mentioned. Works that deal with the transformation process as a whole and which refer to specific parts of it will be described. The article will also try to offer the possibilities that this branch of science will create for today's social sciences.

Keywords: Historical Sociology, Annales School, Social Transformations, Path Dependency

1. Giriş

Tarihsel sosyoloji akademide 1980'li yılların başından itibaren sosyal bilimlerde kabul edilen bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır (Özdalga, 2016: 23). Tarihsel sosyoloji tabir olarak sosyoloji ve tarih bilimini bir araya getirmeyi ifade etmekte; yani tarihsel çalışmayı toplumsal bağlama oturtmak ya da sosyolojik çalışmaya tarihsel bir arka plan sağlamak (Özdalga, 2016: 23) ve bunların ikisinden daha fazlasını ifade eden şekilde toplumsal değişimimize bir nedensellik aramak olarak okunabilir. Akademik literatürün uluslararası ve yerel boyutunda bu yeni disiplinin alanında yazılmış birçok eser vardır. Bunların ortaklaştığı şey olarak toplumların incelenmesinde hem metodoloji ile ilgili meseleler hem de problemlerin seçimi hakkında genel bir yaklaşımı görürüz (Özdalga, 2016: 9). Bu ortaklıkları anlayabilmek adına ise tarihsel sosyoloji kavramını biraz daha açmak ve sosyal bilimlerin gelişimine bakmak gereklidir.

2. Disiplinin Gelişimi ve Metodu

Tarihsel sosyoloji üzerine yazan düşünürler, bu tabirin 20. yüzyıl sosyal biliminde yer aldığını belirtirken, sosyal bilimlerin gelişimi üzerinde durmamışlardır. Sosyal bilimler tarihte bir bütünlük içerisinde kabul edilmiş ve bugün farklı gördüğümüz disiplinlerin bir arada ifade edilmesini işaret eden tarihsel sosyoloji gibi yaklaşımlara ihtiyaç duyulmamıştır. Disiplinlerin birbirinden ayrılışı ise bu tarih içerisinde yeni bir dönemi ifade eder. Örneğin sosyoloji tabiri ilk olarak Auguste Comte tarafından 1838 yılında kullanılmıştır. Akademide sosyoloji bilimlerinin kurulması ise 20. yüzyılın başlarında gerçekleşir. Hem Comte hem de kurulan bu ilk sosyoloji bölümlerin çalışmalarına baktığımızda ise bugünün perspektifi ile disiplinlerarası bir yaklaşımı görürüz.

Disiplinlerin birbirinden ayrılması sosyal bilimlere hem bir zenginlik hem de bir kopukluk getirmiştir. Zenginlik kısmında gelişim hem nicel hem de niteldir. Bugün sosyal bilimler alanında çalışan kişilerin sayısı tarihte hiç olmadığı kadar fazladır. Bu insanlar üniversiteler başta olmak üzere çeşitli kurumlar tarafından desteklenmektedir. Bu fazlalığın da sağladığı imkan sayesinde her alan üzerinde uzmanlaşmakta ve derinlemesine çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte bütün bu alanların aslında birbiriyle etkileşim barındırdığı giderek gözden kaçmakta, giderek uzmanlaşan bilim insanları sosyal bilimlerin genel perspektifine karşı körleşmektedir. Bilim dallarının yaşadığı bu uzmanlaşmasının tarihsel sosyoloji ile olan ilişkisi ise bu yeni disiplinin körleşmeyi ortadan kaldıran çok disiplinli yaklaşımında yatmaktadır.

Bu nedenle tarihsel sosyolojiyi anlamak adına sosyal bilimlerin uzmanlaşma öncesi dönemine bakılmalıdır. Bu alanda eser veren ve alanın tanımlanmasına katkıda bulunan Theda Skocpol'da tarihsel sosyolojiyi açıkladığı makalesinde bir başlık olarak "İşin Özü

Klasiklerin Dirilişi Midir?” (Skocpol, 2014: 6) diye sormuştur. Yine aynı makalesinde “Weber’in, Marx’ın, Tocqueville’in, Durkheim’in ve diğerlerinin klasik soru ve yanıtları, tarihsel sosyolojide yaşamaya doğal olarak ediyorlar” (Skocpol, 2014: 8) diye belirtmiştir. Soru ve yanıtların ötesinde tarihsel sosyolojinin yöntemi olarak tarihi kullanmak, bugünü geçmişin ilerlemeleri üzerinden kurmak ve anlamlandırmak olarak düşündüğümüzde sayılan isimlerden biraz daha geriye gidip Hegel’i hatırlamak da anlamlı olacaktır. Bilindiği gibi Hegel Tinin Görüngübilimi eserinde düşüncenin diyalektik ilerleyişini ortaya koymuştur (Hegel, 2004). Ona göre insan aklı, tin ya da logos bir bütün olarak vardır ancak parçalanmış, yabancılaşmış halini ancak insanlığın gelişimi ile tarihsel bir süreç sonunda aşarak kendi varlığına varabilecektir. O bu ilerlemeyi en son özgürlüğün ve tinin tamamlanabileceği alan olarak devlette cisimlendirmiş, kendi dönemi için bunun somut varlığı olarak Prusya Devletine işaret etmiştir. Hegel’in ele aldığı kavram tin ve vardığı sonuçlar bir yana kullandığı diyalektik kavramı; ilerleme ancak bu ilerleme de kapsama ve aşmayı barındırması tarihsel sosyolojinin kullandığı yöntemle ilişkilidir. Hegel’i takiben Karl Marx’a geldiğimizde onun tarihte düşüncenin ilerlediğini kabul ettiğini görülür. Ancak o bu ilerlemenin sebebinin tinin kendi kusurlarını düşünsel alanda aşması olmadığını belirtir. Toplumsal yapılarda yaşanan dönüşümlerin düşünce yapımıza etki etmesiyle dünya görüşümüzün ilerlediğini söyler. Kendi metodu olarak öne çıkardığı diyalektik materyalizm kavramında diyalektik özgün bir tarihsel ilerlemeyi, materyalizm ise onun maddi temeli olan toplumsal yapılara olan vurgusunu ifade eder (Marx ve Engels, 2010). Tarihsel sosyolojinin temel konusu olarak toplumsal dönüşümleri ele alması ve bunları tarihsel gelişim ile beraber günümüze kadar etkileriyle birlikte incelemesi kökenlerini bu ve önceki saydığım düşünürlerde aramak gerektiğini gösterir.

Tarihsel sosyolojinin bu bağlamda tarihsel boyutu toplumsal olayları anlayabilmemiz için önemlidir. Tarihselliği bir kenara bıraktığımızda

yapabileceğimiz ancak durumun bir fotoğrafını çekmekle sınırlıdır. Kuşkusuz bu da birçok şeyi açıklayacaktır ancak bu statik bir analize yol açacaktır. İncelenen toplumsal durumdaki hale nasıl geldiğini, süreci ve ilişkileri anlamamıza çoğu zaman izin vermeyebilir. Hatta bazı kavramlar var olanın anlık analiziyle ortaya çıkmayabilir. Örneğin E.P Thompson sınıf kavramının ancak tarihsel bir bakış açısıyla anlaşılabilmesini belirtir.

“Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun tarihsel bir fenomen olduğunun altını çiziyorum.

...

Ve bunlar tarihsel sorunlardır. Ve biz tarihi belirli bir anda durdurursak, ortada sınıflar kalmaz; yalnızca çok değişik deneyimleriyle çok sayıda insan kalır. Ama biz bu insanları toplumsal değişim içinde yeterince izlersek, ilişkilerinde, düşüncelerinde ve kurumlarında düzenlilik görürüz.” (Thompson, 2012: 39–42)

Günümüzü, içinde yaşadığımız toplumsal yapıyı ve onun sorunlarını anlamak için de tarihsel süreç ve o süreçte yaşanan dönüşümleri anlamak önemlidir. Tarihsel sosyoloji belirli bir yönü olduğu varsayılan dönüşümlerin uzun-süreliliği tarihsel perspektifi üzerinde çalışır (Özdalga, 2016: 11). Bu değişimi ifade eden ise patika bağımlılığı kavramıdır.

Patika bağımlılığı kavramı en kısa tabiriyle önceki olayların daha sonraki olaylar üzerindeki toplam etkisidir. Patika bağımlılığı kavramı bir determinizmi çağrıştırdığı gibi aynı zamanda bir özgürlüğü de içinde barındırır. Çünkü patika bağımlılığı tarihi bir çatışma zemini olarak okumaktır. Yaşadığımız toplumsal düzeni evrensel değil (örneğin tarihin sonu olarak), bunun yerine çatışmanın belirli bir çözümü sonucu oluşan (farklı bir çözümle değişebilir) bir yapı olarak kavramaktır (Ergut, 2012: 18). Bugünü oluşturan geçmişte yaşanan

mücadeleler, farklı bir deyişle pazarlık süreçlerinin “farklı aktörlerin toplumsal olarak var olmak için verdikleri mücadeleleri için siyasi süreçler”dir. Bu süreçler sınıf mücadelesi olabileceği gibi tarihsel sosyolojinin daha geniş perspektifli bakış açısından elitlerin, dinlerin, farklı toplumsal tabakaların mücadelesi olabilir. Örneğin tarihsel sosyoloji içerisinde değerlendirilebilecek Fethi Açıkel’in bakış açısı toplumsal dönüşümü elitler üzerinden okumaktır.

“Kritik momentlerde elitlerin yaptıkları tercihler, sonraki dönemleri belirleyecek patikaların oluşumunu sağlar. Seçilen modernleşme modeli “yörüngesel bağımlılık” yaratır. Başka bir deyişle bu seçimin hakim kıldığı modelin etkisinden çıkılmasını zorlaştıracak bir “yatırım maliyeti” söz konusudur” (Ergut, 2012: 21)

Tarihsel sosyolojinin metot özelliklerine bakarken kuşkusuz Annales Ekolüne de değinmek gerekir. Bu okulun öne çıkan yaklaşımı uzun erimli tarihsel yapıların araştırılmasıdır. Bu araştırmada ise Annales ekolünde olan tarihçiler coğrafya başta olmak üzere sosyoloji, antropoloji, iktisat, sosyal psikoloji ve çeşitli diğer bilim dallarından faydalanmıştır. Bir diğer nitelik ise incelenen yapının tarihsel genişliği kadar coğrafi genişliği ve karşılaştırmadır. Örneğin Fernand Braudel *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* eserinde topyekûn bir coğrafyayı ele alarak, birbiriyle ilişkileri içerisinde anlamaya çalışmıştır. Bir diğer isim Marc Bloch anıtsal eseri *Feodal Toplum*’da bu dönemin en belirgin olduğu 9 ila 13. yüzyıl arasını Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan ve İspanyol feodalitelerini ele alarak incelemiştir. Yine burada tarihsel sosyolojinin ve Annales ekolünün önemsedığı sorun odaklı yaklaşım ön plandadır. Örneğin Bloch eserinin amacını “geçmişin bu diliminin hangi özelliklerinden ötürü diğerlerinden ayrı olarak incelenmeyi hak ettiğini” (Bloch, 2015: 25) ortaya çıkarmak olduğunu belirtir.

Özetlersek tarihsel sosyoloji toplumsal yapıyı anlamak adına uzun erimli bir şekilde bu yapıyı tarihsel süreç içerisinde analiz eder. Bu

analizi farklı bilimsel disiplinlerden faydalanarak bütünsel bir şekilde yani dönüşen yapının her bir alanına uzanacak şekilde gerçekleştirir. Yine önemli olarak bu dönüşümün farklı ülkeler, coğrafyalar vb. alanlarda ne farklılıklar göstererek cereyan ettiğini analiz eder.

3. Tarihsel Sosyolojinin Çalışma Alanları ve Çeşitli Çalışmalar

Tarihsel sosyolojinin gündemini geniş insan kitlelerini ilgilendiren sorular oluşturur. Günümüz sosyal biliminin ise giderek bundan uzaklaştığı söylenebilir (Ergut, 2002). Geniş insan kitlelerinin sorunlarına çözüm üretebilmek için ise bugünün toplumsal yapısını tarihsel dönüşümü içinde anlamak gerekir. Bu dönüşüm yani bugünün toplumsal yapısını oluşturan gelişim Hobsbawn'ın vurguladığı Fransız ve İngiliz sanayi devriminden başlar (Hobsbawn, 2013). Kuşkusuz buraya 17. yüzyılın İngiliz Devrimini de eklemek gerekir. Feodalizmden kapitalizme geçişin ilk örnekleri olan bu devrimler benzer şekilde dünyadaki diğer bütün bölgelerde farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Belirli bir yönelimi olan dönüşüm kavramı bu şekilde kavranmalıdır. İster ahlaki, ister ekonomik nedenlerle olsun insanlık önceden yaşadığı çeşitli toplumsal dönemleri asmıştır. Bugün dünyanın hiçbir yerinde yaygın bir şekilde kölelik ya da serflik olgusu bulunmamaktadır. Bunun yerine kapitalist üretim tarzı ufak farklılıklara sahip olmakla beraber yerkürenin hemen hemen her yerinde egemen olmuştur.

İşte bu büyük dönüşümler Skocpol'un da belirttiği gibi tarihsel sosyolojinin sorularını belirtir: "Öteki uygarlıklarla karşılaştırıldığında Avrupa, Başka kesimleriyle karşılaştırıldığında Avrupa'nın bazı kesimleri neden daha dinamikti?" (Skocpol, 2014: 1), ufak tanımlamalar yapar: "tarihsel sosyoloji, büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya adanmış sürekli, hep yenilenen bir araştırma geleneği olarak daha iyi anlaşılır." (Skocpol, 2014: 7), bu disiplinde verilen eserlerin neden çekici olduğunu belirtir: "Büyük sorular sormak, onları, genel teorileştirme,

totalleştirme ya da karşılaştırmalı tarihsel çözümleme ile bağlam ayrıntılarına ve zaman süreçlerine duyarlılığı çeşitli biçimlerde harmanlamaya yöneltti; bilimsel başarılarını bu kadar çekici kılan budur.” (Skocpol, 2014: 11), ve alanın baktığı olguları somut bir şekilde sıralar: “İngiliz sanayileşmesi, Fransız Devrimi ve Alman bürokratikleşmesi” (Skocpol, 2014: 9). Skocpol tarihsel sosyolojinin çalışma şeklini daha net olarak şu şekilde belirtir:

“Hakiki tarihsel sosyolojik incelemeler, aşağıdaki karakteristiklerin hepsine ya da bazısına sahiptirler. En temel olarak, zamana ve mekana somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorarlar. İkincisi süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi, sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı da ciddiye alırlar. Üçüncüsü, pek çok tarihsel çözümleme, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için, önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder. Son olarak, tarihsel sosyolojik incelemeler özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatırlar.” (Skocpol, 2014: 2)

Verilen tanım oldukça kapsayıcı olmakla bu alanda yapılan kimi çalışmalara değinmek tarihsel sosyolojiyi daha somutlaştıracaktır. Bu alanın önde gelen isimlerinden Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (Moore, 2016) kitabında çeşitli ülkelerin toplumsal dönüşümlerini incelerken, bu dönüşümlerde köylülüğün ve soyluluğun rolüne bakarak bir karşılaştırmaya gitmiştir. İlk grupta ele aldığı üç ülke İngiltere, Fransa ve Amerika kapitalist toplumu geçerken yaşadığı devrimler sayesinde hem soylu sınıfı hem de köylü sınıfı tasfiye edebilmiştir. Prekapitalist sınıflar diyebileceğimiz bu her iki grubun ortadan kaldırılması bu üç ülkenin ilerleyen dönemde demokratik liberal bir sistem kurabilmelerine olanak sağlamıştır. Bunların aksine Japonya örneğinde köylülüğün tasfiyesi gerçekleşirken soylu sınıfının tasfiyesi gerçekleşmemiştir. Benzer bir örnekte Almanya’dır. 1848’de kaçan fırsat tabiri Almanya için sıklıkla

kullanılır. Bu fırsat dönüşümün demokratik bir doğrultuya girmesidir. Bunun yerine yaşanan ise junkerlerin desteklediği, Bismarck'ın deyimiyle *Demir ve Kan*'la kurulacak olan Alman birliğidir. Bu birlik ise oldukça baskıcı bir tabiatta oluşup, ilerde kurulacak olacak Nazi rejimine doğru bir eğilim yaratmıştır. Üçüncü örnekte ise prekapitalist sınıflardan köylülüğün ortadan kalkmaması özellikle Çin'de ama aynı zamanda Rusya'da rejimin dönüşümünün komünist devrim ile gerçekleşmesine ve nihayetinde otoriter olma ihtimali olan rejimlerin oluşumuna yol açmıştır.

Karşılaştırma yöntemini kullanan ve devrimleri analiz eden bir diğer çalışma Theda Skocpol'un *Devletler ve Toplumsal Devrimler* (Skocpol, 2004) eseridir. Skocpol eserinde Fransa, Rusya ve Çin'de yaşanan toplumsal devrimleri karşılaştırmaktadır. Öncelikle neden bu üç ülkenin seçildiğini ve benzerliklerini belirtir. Her üç ülke sömürge bir geçmişe sahip olmamış ve dönüşümlerini görece özerk bir şekilde kendi içlerinde yaşamıştır. Her birinin eski rejim yapısı toplumsal ihtiyaçları karşılamada yetersizdir. Uluslararası sistemin baskılarına cevap veremezler. Dönüşüm toplumsal katılım ile gerçekleşmiş ve dönüşüm sonucunda yeni siyasi liderlikler oluşmuştur.

Skocpol devrim kuramını ise üç ana kavram etrafında oluşturur. Bunlardan ilki devrimlerin iradeci bir şekilde değil yapısal nedenler ile açıklanabileceği üzerinedir. Bu bağlamda devrimde yer alan çeşitli önder grupların Jakobenler, Bolşevikler ve onların niyetlerinin ötesinde, devrimin oluşum, ilerleme ve sonrasında kurulan düzenin belirlenmesinde, var olan toplumsal yapının faillere sunduğu olanakların asıl belirleyici olduğunu üzerinedir. Yani analizinde iradeci değil yapısal bir tutum alır. İkinci yaklaşım uluslararası yapılar ve dünya-tarihsel gelişmelerdir. Bu ülkelerin içerisinde yer aldıkları savaşlar ya da ekonomik baskılar her üç ülkede hem devrimlerin oluşumunda hem de devrim sonrası kurulan yapılarda belirleyici olmuştur. Üçüncü olarak ise devletin özerkliğini ön plana çıkarır. Bu da

yine devrimin oluşumunda egemen sınıfların içerisindeki çelişkilerin rolü ve devrimin sonrasında devrimi gerçekleştiren kitlelerden ve öncü grupların farklı olarak belirli ihtiyaçları karşılama zorunluluğunda olan kendi hikmet-i hükümeti olan devlet yapısının oluşmasıdır.

Skocpol bu bağlamda yaptığı analizinden temel çıkarımı her üç ülkede de yaşananın bir köylü devrimi olduğudur. Tarımın kapitalist düzene uygun şekilde düzenlenememiş olması, dönüşümde bir devrimin yaşanmasına yol açmıştır. Tarımın dönüşümünü uzun vadede gerçekleştirecek olan da bu devrimlerin sonuçlarıdır.

Toplumsal sistemlerin dönüşümü üzerine literatürde yoğun bir tartışma yaratan diğer bir başarılı çalışma Maurice Dobb'un *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* (Dobb, 2007) eseridir. Bu eser sonrasında ise çeşitli düşünürlerin katkıda bulunduğu Feodalizmden Kapitalizme geçiş tartışmaları başlamıştır. Dobb eserinde temel olarak İngiltere'de yaşanan dönüşümü ele almıştır sonrasında yaşanan tartışmalar ise genel olarak Avrupa ama Japonya Feodalizmini kapsayan şekilde karşılaştırmalı analiz içinde gerçekleşmiştir. Eserin temel yaklaşımı feodalizmin kendi içsel çelişkileri nedeniyle yıkıldığıdır. Yani bir sistem olarak kendinin yeniden üretimini sağlayamamıştır. Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarında ise bu yaklaşım ile bir tartışma içerisinde feodalizmin içsel çelişkilerinden çökmediği, dünya sisteminde yaşanan değişimlerin Avrupa'da ticareti canlandırdığı ve bunun sonucu olarak feodalizmin çözülerek kapitalizmin kurulduğu üzerinedir. Geçmişte kalmış bir toplumsal düzenin nasıl çözüldüğü soyut bir akademik ilgi olarak düşünülebilir ancak yaşanan sürecin etkileri günümüze yoğun şekilde yansımaktadır. Bunlara bir sonraki örnekle beraber değineceğim.

Dönüşüm sorunu üzerine ülkemizde yaşanan bir tartışma 60'lı yıllarda Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) başlığı altında olmuştur. Sencer Divitcioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* (Divitcioğlu,

2015) bu tartışmaya yön veren önemli metinlerden biri olmuştur. Tartışma Osmanlı toplumsal düzeninin yapısıyla ilgilidir. Kimi tarihçiler Osmanlı düzenini sadece kendine özgü olan, adaletin hüküm sürdüğü ve halkın mutluluk içinde olduğu bir yönetim olarak tasvir etmiştir. Bir diğer yaklaşım onu Avrupa feodaliteleri ile bir tutmaktadır. Divitcioğlu ise Marksist literatürden aldığı bir kavramla onu Asya Tipi Üretim Tarzı kategorisinde değerlendirir.

Bahsedilen bir önceki eserin amacı olarak geçmişte kalmış bir dönemin nasıl ortadan kalktığına dair bir akademik ilgiden ötesini temsil ettiğini belirtmiştim. ATÜT tartışmaları da tarihte kalmış bir imparatorluğunun nizamına bir isim verme kaygısından ötesini içermektedir. Osmanlı düzenini ortaya koymak her şeyden önce kapitalistleşme, modernleşme sürecimizi anlayabilmek adına önemlidir. Bu süreçte yaşanan zorluklar, aşılabilen ve aşılamayanlar ilk elden Osmanlı düzeni ile ilgilidir. Yine bu süreçte rol alan failerin eylemlerinin de sınırları bu düzen tarafından çizilmiştir. 60-70'li yıllarda hala Türkiye'nin kapitalizme geçemediği, feodal bir toplum olduğu şeklindeki yorumlar, o dönemin düşünürlerinin toplumun özgürlüğü, kalkınma gibi alanlardaki görüşlerine sirayet etmiştir. Yani Osmanlı toplumsal düzeninin araştırılması bizzat bugünkü sorunlarımıza yönelik olarak bir amaca hizmet etmekteydi.

Feodalizmden kapitalizme geçişin nasıl yaşandığı da benzer şekilde günümüzün toplumuna yönelik bir tartışmadır. Sistemin içsel çelişkilerinden çıktüğünü düşünmek, oradaki sınıf mücadeleleri görmek sonrasında kurulan toplumun bir pazarlıklar toplumu olduğunu da kabul etmektir. Yeni düzene dönüşümün bir halk mücadelesiyle veyahut üretimde rekabetçi kapitalistler ya da tekelci kapitalistler eliyle olması sonrasında geleceğe uzanan bir patika yaratmaktadır. Bu patikayı anlayabilmek, suniliği ortaya koymak, bunu yapabilmek için geçmişte yaşanan dönüşümün anlaşılması günümüzdeki toplumsal düzeni anlamak ve değiştirebilmek adına oldukça önemlidir.

Karşılaştırma boyutunun ön plana çıktığı tarihsel sosyolojinin kurucu metinlerinden biri Marc Bloch'un *Feodal Toplum*'udur (Bloch, 2015). Bloch bu eserinde feodal düzeni karşılaştırmalı bir şekilde Alman, Fransız, İngiliz, İtalyan ve İspanyol feodaliteleri üzerinden ele almıştır. Feodal düzeni, onun yönetim, hukuk, savaş, kültür, dil ve akla gelen her yönüyle masaya yatırmıştır. O da kitabında tarihsel sürekliliklere değinmiş, feodal dönem sonrası oluşan toplumsal yapılara bu dönemin etkilerini belirtmiştir. Feodaliteyi temel olarak üzerine kurduğu kavram vassal-senyör ilişkileridir. Bu ilişkilerin dünyanın diğer bölgelerinde görülen tabiiyet ilişkilerine göre daha eşitlikçi olduğunu belirtir. Bunun nedeni kendisine tabii olanın tabii olana karşı sorumluluklarıdır. Bloch burada isyan hakkının kökenlerinin olduğunu belirtir. Avrupa toplumunun ileriki yüzyıllarında yaşadığı demokratik dönüşümlere vassal-senyör ilişkisinin bu demokratik yönünün belirli ölçüde etkide bulunduğunu söyler.

Toplumsal dönüşüm sorununu bütünlüklü bir şekilde ele alan burada değinilmeyen birçok eser daha vardır. Şimdi ise dönüşümün belirli yönlerine odaklanan eserlere bakacağım.

4. Parçalı Yapısı İçerisinde Dönüşüm

“Modern” topluma geçiş dünyanın her bir bölgesinde gerçekleşti. Bu süreç kimilerinde devrimle, kimilerinde reformlarla; halkın katılımı ya da tepeden elitlerin müdahaleleriyle gerçekleşti. Sonuç olarak oluşan yeni toplumsal yapı birçok yönüyle eskisinden zıtlaşıyordu. Örneğin Marc Bloch Feodal toplumu açıklarken onun zaman algısına da değinir. O toplumun insanları için zaman günümüzdeki gibi çok net şekilde bölünmüş, saatlerle, takvimlerle takip edilen bir şey değildir. Günümüzde bir çalışanın 24 saati yaklaşık olarak belirlenmiştir, doğum günlerimiz, özel günler hepsinin üzerine bir farkındalığımız vardır. Geleneksel toplumun insanının ise çoğu zaman doğduğu tarihle ilgili kesin bir farkındalığı yoktur. Zaman

kavramı doğa ile ilişki içerisinde, hasat günleri, mevsim geçişleri gibi olgulara bağlıdır. Zamanı bu şekilde nicel olarak bölmeyen geleneksel toplumun insanı, fabrikalarda çalışmaya başladığında bu yeni algıya uymakla oldukça zorlanmıştır. Hatta ilk işçi sınıfı hareketlerinde iş bırakan işçilerin en başta yaptıkları eylem fabrikalardaki saatleri parçalamak olmuştur.

Zaman algısı değişenler içerisinde tek bir örnektir. Denetim şekilleri, yönetim uygulamaları, toplumsal değerler, tüketim kalıpları akla gelebilecek her şey geleneksel ve modern toplum arasında farklılık oluşturur. Bu kısımda işte bu değişimin yaşandığı alanları tikel olarak ele alan çeşitli çalışmalara değinilecektir. Bu çalışmalar geleneksel toplumun, değişen düzenin rekabet ortamı içerisinde gerekliliklere ihtiyaç veremediği durumda, yönetenlerin değişen uygulamalarına yöneliktir. Bu uygulamalar hem geleneksel yönetim kalıplarıyla bir uyumu, yani hala bir ayağı orada olmayı ama aynı zamanda bir kırılmayı ve yeni olana yönelik uygulamayı temsil eder. Aynı zamanda bu denemeler günümüze kadar süren ve hala devam eden bir süreci gösterirken, devletin günümüzdeki uygulamaları anlamak adına onların bu alandaki geçmişini ortaya serer. Bu sayede devletin aklının sürekliliğini de bize gösterirler. Burada ele alınan üç çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun serüveninden parçalardır.

Ele aldığım ilk eser Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* (Deringil, 2002) eseridir. Kitapta, II. Abdülhamid döneminde iktidarın kendini yeniden konumlandırışı ve bu amaçla kullandığı yöntemler tartışılmaktadır. Bu dönemin ele alınışı Osmanlı İmparatorluğunda iç ve dış olmak üzere yani tebaası ve uluslararası sistemde kendini yeniden konumlandırmaya yönelik bir paradigma değişiminin yaşanmasındandır. Kitabın yaklaşımı o dönemin bütün devletlerin yeni bir yönetim aklı ve bunun uygulamaları yaşanırken Osmanlı'nın da bundan bağımsız kalmadığı üzerinedir.

Osmanlı bu değişimi iç politikası ve uluslararası sistemdeki yeri için yaşar. İç yapıda Osmanlı, kendi topraklarında yaşayanları tebaadan vatandaşa dönüştürür. Bunun gerekliliği ise Osmanlı'da değil o dönemin bütün devletlerinde aranabilir. Dönemin devletleri hem vergi toplayabilmek hem de askeri ihtiyaçlarını giderebilmek adına vatandaşlarından giderek daha fazlasını talep etmektedirler. Dönemin savaş şeklinin yurttaş ordularını ve zorunlu askerliği mecburi kılması yine savaş aletlerinin giderek artan maliyetini karşılamak ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Devletin artan taleplerini Osmanlı'da yaşayanlara kabul ettirebilmek ise onların sahip olduğu hakları arttırmak ve rejime sadık olan yurttaşların yaratılması ile mümkündür. Yani Osmanlı kendi meşruiyetini yaratacak araçlara ihtiyaç duymaktadır. Devletin varlığı için çalışacak dinamizm içinde bir toplum istenir ve bunun için devlet ideolojisi yurttaşlara nüfuz ettirilmelidir. Bu meşruiyeti yaratanlara baktığımızda armalar, eğitim sistemi, marşlar, heykeller, törenler gibi Osmanlı için yeni uygulamalara görürüz.

Sonuç olarak bütün toplum uzun tek bir telmişçesine her bir parçasının titreşimlerini hissedebilecek ve tepki verebilecek şekilde olmalıdır. Aynı zamanda bu süreç neyin meşru neyin gayrimeşru olduğunun tanımlandığı, makbul ve öteki olan bireylerin de oluşturulduğu bir süreçtir.

Osmanlı'nın uluslararası dünyadaki imajı konusunda devletin bu alanda saygı gören bir aktör olarak kabul edilmesi için çalışılır. Devleti yönetenlerin görüşü Avrupalı bir devletin girdiği herhangi bir savaşı kaybetse bile iktidarına saygı gösterilirken, Avrupalıların öteki olarak gördükleri devletlere karşı savaşların bir ölüm-kalım mücadelesine döndüğü üzerinedir. Osmanlı ilk konumda görünmek istemektedir.

Geleneksel topluma baktığımızda orada elit tabaka ile tabii olan tabakanın sınırları net olarak çizilmiştir. Tabii olanlar devlet yönetiminden de, üst kültürden de net bir şekilde ayrı tutulurlardı.

Onların değerlerine seslenen bir meşruiyet kurmak, örneğin milliyetçilik geleneksel toplum için düşünülemez bir olguydu. Zaten elit kısmın yaşam tarzı ve bağlantıları ulusu aşan bir şekilde enternasyonal boyuttaydı. Oysa Selim Deringil kitabında anlattığı süreçte halkla olan bağlantılarla, halktan talepler ve ona verilenlerle yeni bir yönetim aklını temsil eder. Modernleşme süreci ile başlayan ve günümüzde de devam eden.

İkinci olarak bahsedeceğim eser Cengiz Kırılı'nın *Kahvehaneler ve Hafiyeler 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol* (Kırılı, 2000) makalesidir. Kırılı Abdülhamid döneminin çok bilinen jurnalcilik olgusunun aslında polisiye yaklaşım olmadığı, bir önceki kitap için belirttiğimiz gibi yeni yönetim aklının bir uygulaması olduğunu iddia eder. Jurnaller sonucu ceza olanların oldukça az olmasının da bu çıkarımı doğruladığını belirtir. Aslında bu uygulama ile Devlet kamuoyunun düşüncelerini öğrenmek ve onu kontrol altında tutmak istemektedir.

Toplumsal dönüşümün yarattığı maddi koşullar, uluslararası ilişkilerin giderek artması, kırlardan şehirlere sürekli bir göç olgusu, şehirlerin artan nüfusu aynı zamanda enformasyonu arttıran gazeteler artık halkın yönetimini daha zor hale getirmektedir. Öncesine oranla muhalif hareketler rejimi daha tehdit eder hale gelmiştir. Bu hareketler eski yönetim mantığı ile yönetilememektedir. Bu kitlelerin hak talepleri belirli oranda karşılanırken, eş güdümlü bir süreçte denetlemenin artması yaşanır. Böylece yönetenler bir taraftan açtıkları özgürlük alanını, kontrolsüz bir şekilde bırakmamakta, yeni kontrol uygulamaları kullanarak bu alana hakim olmaya çalışmaktadır. Böylece yönettiği kitleye daha iyi nüfuz edebilmektedir.

Ele alacağım son eser ise Karen Berkay'ın *Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Barkey, 1999) isimli çalışmasıdır. Berkay'ın ele aldığı dönem yukarıda bahsedilen iki eserden birkaç

yüz yıl geride olarak 17. yüzyıl üzerine odaklanır. O da dönüşüm ile ilişkili olan alanlardan birini, merkezileşme olgusu üzerine çalışır. O dönemde tarihte yaşananlara baktığımızda Avrupalı devletlerin sınırları içerisinde merkezkaç güçlere savaş açtığı onları ortadan kaldırdığı ve merkezi devlet yapısını oluşturdukları görünür. Osmanlı için ise eşkıya olgusunun ortaya çıktığı ve merkezi iktidarın otoritesini sağlamakta zorlandığı bir dönemi görüyoruz. Ancak Berkay'ın tezi aslında yaşananın anlatılan bu hikayenin aksine eşkıya olgusunun Osmanlı'nın çoğu zaman işine yaradığı üzerinedir.

Berkay'a göre Osmanlı toplumu bu dönemde enflasyon, nüfus artışı, ticaret yollarının değişimi gibi nedenlerle toplumsal bir krize düşmüştür. Yine bu dönemde değişen savaş şekilleri devletin asker ve vergi ihtiyaçlarını arttırmıştır. Kısacası devlet toplumdan daha fazlasını talep etmek zorunda kalmıştır. Bunu gerçekleştirirken uyguladığı yöntemler örneğin köylülerin askere alınması, silahlarıyla terhis edilmesi; bu kişilerin topluma girecekleri uygun adaptasyon fırsatlarının yokluğunda onların eşkıyalara dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Devlet eşkıya olgusu ile uğraşırken ilk olarak Sancakbeyi, Beylerbeyi ve Tımar sahiplerini silahlandırmış bu ise onların özerkliklerini arttırmıştır. Bunun yeterli olmaması ise köylülerin de silahlanmasına sebebiyet vermiştir. Her iki durum eşkıyalara karşı alınan önlemken aynı zamanda silahlanan bu grupların da zaman zaman eşkıyalığa başlaması olgusu sık olarak görünmüştür. Berkay Osmanlı'nın eşkıyalık olgusuna sürekli geçici çözümler getirdiğini ve aynı zamanda bu olguyu merkezileşme çabalarında kullandığını belirtir. Osmanlı'nın kurduğu toplumsal sistem; tımar sahibi (soylu diyebileceğimiz) grubu kendi içinde bölerek, toprakla bağını devlet ile olan bağından zayıf tutarak; köylüleri de özellikle hukuk ile devlete bağlayarak her iki grubun da devlete karşı tutarlı bir isyan oluşturmasını engellediğini belirtir. Bu durum içerisinde eşkıyalar da devlet için temel bir tehdit oluşturamamıştır. Aksine devlet çeşitli şekillerde bu gruplardan faydalanmıştır. Asker ihtiyacı doğduğundan bu ihtiyacı bu gruplardan temin etmiş, gerektiğinde köylülerin

karşısında kendi meşruiyetini sağlayabilmek adına eşkıyaları öne sürebilmiştir. Toplumsal huzursuzlukların eşkıyalık biçiminde zuhur etmesi son tahlilde devletin kabul edebileceği bir sınır olmuştur.

Bahsedilen üç eser dönüşümün yönetim tarzında yarattığı etkiler üzerine ele alınmıştır. Bahsedildiği gibi feodalizmden kapitalizme geçiş ya da geleneksel toplumdan modern topluma geçiş topyekûn bir değişim olmuştur. Bunu her boyutuyla ele alabilmek herhangi bir düşünürün entelektüel kapasitesinin başaramayacağı boyuttadır. Zaten tarihsel sosyolojinin meselesi de bu büyük konunun kolektif bir şekilde ele alınmasıdır. Hedeflenen ortak bir dilin yaratılmasıdır. Tarihsel sosyoloji altında yapılan çalışmaların hepsi birbiriyle etkileşmeli ve birbirini zenginleştirmelidir. Tarihsel sosyoloji üzerine olan makalesinde Ferdan Ergut bu durumu bir duvarı örme örneğiyle anlatır. Tarihsel Sosyolojiyi disiplinler arası ve çok geniş perspektifli bir duvarı örme amacıyla tuğla koyma faaliyeti olarak değerlendirir. Duvar toplumsal sorunlarımızı çözmeye yönelik anlamlı sorular üretebilmek, bütün insanlık tarihinden faydalanarak-karşılaştırarak, yani geçmişimizin analiziyle günümüzün sorunlarına değinebilmektir. Bu duvarı ise araştırmacılar bir arada örecektir (Ergut, 2002).

5. Sonuç

Tarihte düşünürlerin bir bütün olarak üzerine çalıştığı toplumsal konular zamanla farklı dallar altında uzmanlığa dönüştüler. Post modernizmle beraber makro teorilerden uzaklaşıldı, nesnellüğün göreceliliği ön plana çıkarılarak kesinlik iddiası bırakıldı ve mikro alanlar üzerine çalışmak popülerlik kazandı. Bütün bu süreçler sosyal konular üzerine detaylı bilgileri açığa çıkarmış olsa da kendi alanları üzerinden çalışanlar başka sosyal bilim insanlarının çalışmalarından habersiz bir bilgi üretim süreci içine girdiler. Tarihsel sosyoloji ise bahsedilen duvar örme örneğindeki gibi sosyal bilimlerin bir eş güdüm içinde çalışabilmesi adına bir çabadır. Mikrolaşan, dallara bölünen

çalışmaların zenginliğini disiplinlerarası bir bakış açısıyla yeniden bütünleştirmeyi hedeflemektedir. Bu çaba üretilen eserlerin meraktan ya da bir entelektüel çabayı tatmin etmekten öte bizzat gündelik hayatın sorunlarına temas edecek olmasını hedefler. Bu nedenlerle anlamlı sorular sorabilmek, bilimsel bilgi birikiminden faydalanabilmek adına bir disiplin olarak tarihsel sosyoloji değerli olanaklar sunuyor.

Kaynakça

- Barkey, K. (1999), *Eşkıyalar ve Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bloch, M. (2015), *Feodal Toplum*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Deringil, S. (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Divitçioğlu, S. (2015), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dobb, M. (2007), *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Ergut, F. (2002), Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyoloji İmkanları, *Toplum ve Bilim*, sayı 91.
- Ergut, F. (2012), Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?, Uysal, A., Ergut, F. içinde Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hegel, G.W.F. (2004), *Tinin Görüngübilimi*, İstanbul: İdea Yayınları.
- Hobsbawn, E. (2013), *Devrim Çağı (1789-1848)*, Ankara: Dost Yayınevi.
- Kırlı, C. (2000), Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol, *Toplum ve Bilim*, Sayı 83.
- Marx, K., Engels, F. (2010), *Alman İdeolojisi [FEUERBACH]*, Ankara: Sol Yayınları.
- Moore, B. (2016), Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Ankara: İmge Yayınevi.
- Özdalga, E. (2016), Bir Tasavvur ve Uсталık Olarak Tarihsel Sosyoloji, Özdalga, E. içinde Tarihsel Sosyoloji, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Skocpol, T. (2004), *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Skocpol, T. (2014), Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi, Skocpol, T. içinde Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler, İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thompson, E.P. (2012), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul: Birikim Yayınları.